

OBS! Det här materialet togs fram till den nu nedlagda webbplatsen Brottsrummet.se. Delar av innehållet kan vara inaktuellt eller felaktigt.

EN LEKTION OM STRAFF

FALLSTUDIE 1: ATT "HJÄLPA" EN KOMPIS

Nora polisanmäler sin före detta pojkvän för misshandel. Hennes kompis Mia bekräftar att Nora blivit misshandlad. Men i själva verket har det aldrig hänt. Killen döms, men han är oskyldig.

FALLSTUDIE 2: "MOBILLÅN"

Stellan och hans kompisar skrämmar unga grabbar att "frivilligt" ge ifrån sig sina mobiltelefoner.

Detta är två fallstudier om straff och straffmätning. Lektionen är främst avsedd för högstadiet och gymnasiet.

MOPEDTURNÉN 2011 Bakgrunden till denna handledning är mopedturnén 2011, där representanter för Stockholms universitet, Uppsala universitet och Brottsförebyggande rådet åkte på mopeder runt till skolor i Mälardalen och föreläste. Syftet var att nyansera den bild som oftast målas upp i media kring frågor om brott och straff. I fokus var medverkan till brott, sexualbrott, påföljder, skadestånd och brottsutvecklingen. Det finns lärarhandledningar till samtliga fem.

Lärarhandledningen har tagits fram av Professor Magnus Ulväng, Uppsala universitet, för Brottsrummet.se

FALL 1: ATT "HJÄLPA" EN KOMPIS

Efter att Noras kille (Anton) gjort slut med Nora, polisanmälde Nora honom för misshandel. Enligt Nora ägde misshandeln rum några veckor tidigare i samband med en klassfest. Anton slog henne upprepade gånger hårt mot kroppen och gav henne flera örfilar. Hon sade till polisen att hennes bästa vän Mia, 16, också var på festen och kunde intyga hennes berättelse.

Men Mia hade varken sett eller hört något om att Anton skulle ha gett sig på Nora. Men hon tror på Noras berättelse. För övrigt tycker hon att Anton är en idiot som behandlat Nora illa under hela tiden de var ihop.

Anton åtalas för misshandel. Mia kallas som vittne. Inför rättegången ringer Nora till Mia och berättar vad hon ska säga i domstolen. Mia går med på det. När åklagaren frågar, berättar Mia hon att hon den aktuella kvällen såg Anton och Nora gå in i ett rum och att hon lite senare hörde "stök" där inne. Mia säger också att Nora dagen efter hade blåmärken på magen.

Anton döms för misshandel. Kort därefter bryter Nora ihop och berättar för polisen att hon hittat på hela historien. Anton hade inte alls misshandlat henne. Mia och Nora åtalas senare för att ha ljugit i ett domstolsförhör (mened).

I detta exempel fokuserar vi på Mia, som ville "hjälpa" sin vän. Har hon gjort något straffbart?

ATT DISKUTERA:

- Kan det vara en förmildrande omständighet att Mia trodde på sin kompis och bara ville hjälpa henne?
- Om Mia döms för mened, vad tror du att hon kommer att dömas till?
- Får man kortare straff om man är ung? Varför i sådana fall?

FALL 2: "MOBILLÅN"

Stellan och hans kompisar hänger ofta i Stockholms tunnelbana på helgkvällarna. Flera av killarna är kriminella och inte sällan beväpnade med knivar och pistoler. Vid flera tillfällen har de gått fram till yngre personer och sett tuffa och aggressiva ut och sagt att de vill "låna" deras mobiltelefoner. Så snart offren lämnat ifrån sig sina telefoner har Stellan och hans gäng gett sig av med telefonerna.

Stellan är förundrad över hur enkelt det är att få personer att "frivilligt" lämna ifrån sig dyrbara mobiltelefoner. Under några månader kom han över tolv stycken. En gång vägrade en kille, Nils, att ge ifrån sig sin telefon. Stellan tog då en skarpladdad pistol och tryckte mot Nils huvud. Nils började gråta och gav sin nya iPhone till Stellan.

Stellan greps senare av polisen. Han kunde knytas till flera av telefonincidenterna och åtalades för fyra fall av rån, varav ett innefattade pistolhotet mot Nils.

Stellan är 18 år gammal och arbetslös. Han säger att telefonerna lämnats till honom så gott som frivilligt. Han ångrar att han skrämde Nils, men det var aldrig hans avsikt att göra mer än att skrämma honom till att lämna över telefonen.

ATT DISKUTERA:

- Är ett rån ett allvarligt brott?
- Vad tycker du att Stellan ska dömas till? Vad borde en vuxen lagöverträdare dömas till?
- Är det rimligt med fängelse för en person som är under 21 år gammal?

Så här kan du lägga upp en lektion!

Låt eleverna diskutera de båda fallen i grupper om cirka fem personer under en halvtimme – med tydlig instruktion om att ge välmotiverade svar på frågorna. Sedan kan ni återsamlas för att diskutera vad grupperna har kommit fram till. Läraren avslutningsvis knyter ihop säcken genom att beskriva vad som är gällande rätt.

De båda fallen fungerar bra för en dubbeltime men är tiden begränsad till en lektion går det att behandla bara en av frågorna. Till dessa frågor är det inte nödvändigt att ha tillgång till lagtext, men läs gärna igenom bilaga 1 för att skapa struktur för diskussionerna.

Svaren kan formuleras på följande sätt:

FALL 1: ATT "HJÄLPA" EN KOMPIS

Det första fallet gäller den situationen att en person väljer att "hjälpa" en kompis genom att i en domstolsförhandling, under ed, säga något som inte är sant. Det kan kanske förefalla all dagligt eller oskyldigt att ljuga om det sker i syfte att hjälpa någon som man tycker om eller tycker synd om (jämför "vita lögnen"). Men handlar det om uppgifter som man lämnar i domstol eller till andra myndigheter under ed eller liknande, bedöms det som ett mycket allvarligt brott. Att förtiga sanningen eller lämna osann uppgift då man talar under ed kallas mened.

Vad är ett rimligt straff för den som ljugar i domstol?

Av 15 kap. 1 § brottsbalken framgår att man kan straffas med upp till fyra års fängelse för mened och som lägst fängelse i 14 dagar. Om syftet är att en oskyldig person ska fällas för ett allvarligt brott, kan menedsbrottet bedömas som grovt. Det kan ge fängelse i lägst två och högst åtta år. Att försöka "hjälpa" en kompis på detta sätt kan därför vara ett väldigt allvarligt brott.

Straff som döms för mened av detta slag ligger i normalfallen på fängelse i 4–8 månader. Mened ses som så allvarligt att det normalt inte är möjligt att byta ut det mot villkorlig dom eller skyddstillsyn. En vuxen lagöverträdare skulle således behöva avtjäna ett fängelsestraff. Hade brottet bedömts som grovt, skulle en vuxen lagöverträdare dömas till minst två års fängelse.

Om Mia döms för mened, vad tror du att hon kommer att dömas till för straff?

Nu är Mia endast 16 år och tidigare ostraffad. Hon ska därför särbehandlas (se mer i bilaga 1 om omyndiga lagöverträdare). Det är rimligt att utgå från att hon inte ska låsas in, inte ens på ett vårdhem med slutna ungdomsvård.

Straffmätningen av hennes brott motsvarar för en vuxen lagöverträdare ca 4-6 månaders fängelse. Med beaktande av Mias ungdom, kommer det att reduceras till en eller par månaders fängelse.

Vid valet av påföljd ska som huvudregel en särskild ungdomspåföljd väljas. Böter kan inte komma i fråga (eftersom straffmätningen ligger på fängelsenivå), varför valet ska ske mellan ungdomsvård och ungdomstjänst. Mia verkar inte ha något särskilt vårdbehov, varför det mest ändamålsenliga är ungdomstjänst. Med hänsyn till straffmätningen, kommer hon med all sannolikhet att dömas till att utföra ungdomstjänst i ca 50–70 timmar.

Hade Mia fyllt 18 år vid tidpunkten för brottet, men ännu inte 21 år, hade påföljden eventuellt stannat vid ett kortare fängelsestraff (ett par månader) eller kanske mer sannolikt en icke frihetsberövande påföljd med någon form av tilläggssanktion (till exempel villkorlig dom tillsammans med samhällstjänst).

Kan det vara en förmildrande omständighet att man bara vill hjälpa sin kompis och att man faktiskt trodde att något hemskt hade hänt den aktuella kvällen?

Nej, det har ingen betydelse att Mia endast ville hjälpa Nora eller att hon trodde att något hänt den aktuella kvällen.

FALL 2: SOLIDARISKT ANSVAR

I fallet med Stellan har han tillgripit mobiltelefoner i tunnelbanan genom att hota eller bruka allvarligt våld. Detta betecknas i lagens mening som rån. Lagstiftaren ser mycket allvarligt på våldsbrott av detta slag. För en vuxen lagöverträdare bestraffas rån med fängelse i lägst ett år och högst sex år. Skulle brottet rubriceras som grovt rån, kan man dömas till lägst fängelse i fyra år och som högst tio år. Vad som talar för att Stellas rån brott mot Nils skulle bedömas som grovt brott är att han har brukat hot om livsfarligt våld genom att sätta en skarpladdad pistol mot Nils huvud. Så snart olika slags tillhyggen – och inte minst skarpladdade vapen – är inblandade bedöms rånen som mycket allvarliga. De tidigare rånen, där Stellan endast har hotat sina offer med underförstådda hot faller inom ramen för rån av normalgraden.

Vilken påföljd tror du att en vuxen lagöverträdare får om han eller hon begått fyra rån av det slag som Stellan har gjort?

Om man först tittar på vad en vuxen person (över 21 år) skulle ha dömts till, skulle straffet inte sättas lägre än till fängelse i ett år. Bedöms brottet som grovt rån skulle straffmätningen hamna i fängelse i omkring fem år. Bedöms det som brott av normalgraden, ligger straffet på omkring två år. Redan det höga straffvärdet utesluter annan påföljd än fängelse på anstalt. En vuxen person skulle därför få ett långt fängelsestraff för rånet av mobiltelefonen med pistol riktad mot Nils. I sammanhanget kommer det också att beaktas att Stellan har begått ett flertal likartade brott.

Vad tror du att Stellan kommer att dömas till?

Eftersom Stellan bara är 18 år ska han särbehandlas vid såväl straffmätningen som valet av påföljd. Skillnaden mellan honom och Mia (i det förra fallet) är att Stellan har fyllt 18 år vid tidpunkten för brottet och därför är myndig. En första konsekvens av detta är att den ungdomsreduktion som ska beräknas är betydligt lägre än den Mia fick (hon var ju bara 16 år). I och med att han är myndig är han inte aktuell för särskilda ungdomspåföljder, som ungdomsvård eller ungdomstjänst eller kombinationer av dessa.

Straffmätningen av brottslighet som utförts av en 18-åring motsvarar ungefär hälften av det straffvärde som man skulle utgå från om gärningspersonen hade varit en vuxen lagöverträdare.

dare. Detta innebär 1 år (om brottet inte bedöms som grovt) eller 2 år och sex månader (om brottet bedöms som grovt). Döms han dessutom för ett eller flera av de övriga rånbrotten, ökar straffvärdet ytterligare. Att straffmätningen ligger så högt innebär normalt sett att påföljden kommer att bli påtaglig trots att Stellan endast är 18 år.

Vid valet av påföljd är utgången beroende av om brottet bedöms som grovt eller inte. Döms Stellan för grovt rån, finns inget annat val än att döma honom till ett ganska långvarigt fängelsestraff. Han kommer inte att kunna dömas till slutet ungdomsvård, utan han kommer i så fall att få avtjäna sitt straff på en kriminalvårdsanstalt tillsammans med vuxna lagöverträdare. Bedöms brottet som ett brott av normalgraden, blir påföljden fängelse i omkring 1 år.

Som regel brukar man säga att när straffmätningen ligger över 1 år är det tillräckligt för att det ska bli fängelse som påföljd. Rånbrott är en typ av brottslighet som lagstiftaren och domstolar har låg tolerans mot. Även denna omständighet talar för att Stellan bör dömas till en frihetsberövande påföljd trots sin låga ålder.

Dock kräver lagstiftaren att det finns särskilda skäl för att få döma en så ung person till fängelse. Det höga straffvärdet i förening med brottslighetens art talar för att påföljden bör bestämmas till fängelse (det vill säga det finns särskilda skäl för fängelse trots att Stellan endast är 18 år), men trots detta finns ett visst utrymme att överväga om han inte i stället kan dömas till skyddstillsyn i förening med ett kortare fängelsestraff (max 3 månader). En förutsättning för detta är att domstolen tror att den påföljden kan påverka Stellan att inte återfalla i brott. Hur stort utrymme det finns för att välja detta alternativ beror på hur många rånbrott Stellan döms för. Ju fler brott och ju allvarigare de är, desto mindre utrymme finns det att välja en icke frihetsberövande påföljd. Att Stellan endast är 18 år vid tillfället för gärningarna är således inget som utesluter ett längre fängelsestraff.

Bör det vara skillnad på om gärningsperson är myndig eller inte?

Lagstiftaren har en annorlunda syn på hur unga lagöverträdare som har begått brott innan de fyller 18 år bör bestraffas. Generellt sett kan sägas att personer under 21 år i allmänhet, och personer under 18 år i synnerhet, behandlas avsevärt lindrigare än vuxna. I lagens mening är man barn fram till dess att man fyllt 18 år (läs mer i Bilaga 1 om omyndiga lagöverträdare).

Om Stellan hade varit under 18 år vid tidpunkten för sin brottslighet hade han bedömts enligt samma regler som gällde för Mia. Man hade tagit större hänsyn till hans ålder vid straffmätningen, och det hade varit möjligt ge en särskild ungdomspåföljd.

Vad som skiljer Mias och Stellans brottslighet är att straffmätningen i Stellans fall ligger klart högre (oberoende av deras ålder). Enbart ungdomstjänst hade varit uteslutet när det gäller så allvarlig brottslighet som grovt rån med användning av skarpladdad pistol. Mycket talar för att brottsligheten hade ansetts vara så allvarlig att det finns synnerliga skäl att döma Stellan till en frihetsberövande påföljd trots en lägre ålder, men i så fall sluten ungdomsvård. Bedöms rånet mot Nils inte som grovt rån, finns ett visst utrymme att i stället för sluten ungdomsvård utdöma en genomgripande kombinationspåföljd bestående av både ungdomsvård och ungdomstjänst.

❑ Straffet är inte allt

För många är det inte bara den rättsliga påföljden som upplevs som ett straff. En person som ertappas riskerar att gripas och eventuellt anhållas (samt i vissa fall även häktas) av polis, åklagare eller domstol. Man kan behöva delta i förhör och ibland konfrontationer i samband med förundersökningen. Därefter kan man behöva närvara vid en huvudförhandling där man konfronteras med brottsoffer, åhörare och anhöriga. Många upplever detta som mycket besvärande.

Efter en dom och en verkställd påföljd (avklarat straff) lever straffet kvar genom att lagföringar hamnar i belastningsregistret. En sådan anmärkning finns kvar i fem till tio år och kan påverka den dömdes möjligheter att få anställning, ta lån, beviljas kreditkort med mera.

LÄSTIPS:

Läs Brottsbalken på riksdagens hemsida
www.riksdagen.se/webbnav/?nid=3911&bet=1962:700

BILAGA 1

ALLMÄNT OM STRAFF, PÅFÖLJDER OCH PÅFÖLJDSBESTÄMNINGENS STRUKTUR

Det är inte nödvändigt att ha tillgång till lagtext när man löser uppgifterna. Lagtexten är tämligen svår att tillgodogöra sig eftersom reglerna för påföljdsbestämning är många till antalet och de finns utspridda i olika kapitel i brottsbalken (främst 29, 30 och 32 kap. brottsbalken). För att kunna använda lagtexten på ett ändamålsenligt sätt måste man också veta i vilken ordning som bestämmelserna ska användas. Förhoppningen är att nedanstående text kan användas i stället för lagtexten för att skapa en struktur för diskussionen.

Mycket förenklat kan sägas att all påföljdsbestämning består av två huvudsakliga moment: straffmätning och val av påföljd. Detta gäller oberoende av åldern på den tilltalade.

Straffmätning innebär att man utifrån given skala (den så kallade straffskalan) försöker ange ungefär hur mycket straff som ett brott förtjänar (i förhållande till andra brott). Det centrala begreppet då man mäter ut straff är straffvärde, vilket utgör ett mått på hur mycket bestraffning som någon förtjänar (till exempel att en stöld är ”värd” fyra månaders fängelse, att en våldtäkt förtjänar fängelse i minst två år och så vidare). När man fastställer ett brotts straffvärde jämför man det med andra likartade brott och försöker avgöra om det är ”mer” eller ”mindre” straffvärt. Den bärande tanken bakom straffvärdesbedömningar är att lika allvarliga brott ska bestraffas lika hårt och att brott som är mer straffvärda ska bestraffas strängare än mindre allvarliga brott. Man brukar säga att det ska råda proportionalitet mellan brottets allvar och påföljdens ingripandegrad. Det skulle betraktas som orättvist om till exempel A skulle dömas hårdare för ett brott än B om de har begått exakt samma brott (eller om B till och med begått ett brott som är allvarligare än A).

Vid sidan av att försöka gradera och rangordna brott efter hur stor skada som gärningsmannen har orsakat och hur stor skuld han visat, tar man i domstol även hänsyn till andra omständigheter av betydelse för att ett straff ska bli rättvist. Till exempel kan man sänka straffet om den som ska dömas är gammal eller sjuk vid tillfället för domen. Likaså kan man lindra straffet om det visar sig att någon visat uppriktig ånger efter det att ett brott förövats och till exempel försökt att minimera skadeverkningarna av gärningen.

Även det förhållandet att lagöverträdaren är ung är något som beaktas vid straffmätningen. Trots att det inte påverkar straffvärdet, ska den tilltalades ålder – enligt en särskild bestämmelse i brottsbalken (29 kap. 7 §) – beaktas särskilt då man fastställer straffet längd. Detta innebär regelmässigt att man sänker straffet schablonmässigt för alla som inte fyllt 21 vid tiden för brottets förövande; hur stor lindring som medges beror på hur gammal/ung som den tilltalade var då brottet förövades (se nedan).

Man mäter alltid ut straffet i termer av viss tid i fängelse eller ett antal dagsböter. Om man tittar i lagtexten (vilket brott som helst), finner man att de enda straffen som finns angivna är fängelse eller böter. Straffmätningen utmynnar således alltid i ett visst mått av fängelse

eller ett visst antal dagsböter. Som framgår strax nedan är det emellertid långt ifrån säkert att någon som döms verkligen får påföljden bestämd till just böter eller fängelse. Det finns nämligen en rad olika alternativa, icke frihetsberövande påföljder.

Val av påföljd handlar om att välja den för gärningsmannen lämpligaste påföljden. Som sagts ovan har man efter en straffmätning av viss brottslighet endast ett värde på hur allvarlig den relativt sett är (till exempel att ett fall av mened förtjänar omkring 6 månaders fängelse eller att ett snatteri bör bestraffas med 100 dagsböter).

Det är mycket stor skillnad på hur man bestämmer påföljd beroende på om den som ska dömas är myndig och vuxen vid tidpunkten för domen (18 eller 21 år) och om han eller hon har fyllt 15 år men ännu inte 18 år. Omyndiga lagöverträdare särbehandlas bland annat genom att man har särskilda ungdomspåföljder för personer som begått brott i åldrarna 15–17 år (se nedan under avsnitt II).

❶ VUXNA LAGÖVERTRÄDARE

För vuxna lagöverträdare kan man förenklat säga att det finns tre olika typer av påföljder: böter, fängelse och en icke frihetsberövande påföljd. De icke frihetsberövande påföljderna är alternativ till fängelse och består i villkorlig dom och skyddstillsyn. Innehållet i dessa är ganska likartade. Den dömde är underkastad en prøvotid under vilken han inte får begå nya brott. Därtill kommer en rad olika villkor eller tilläggsanktioner som han eller hon måste underkasta sig. Vid till exempel villkorlig dom ska påföljden som huvudregel förenas med ett bötesstraff, men påföljden kan också förenas med en skyldighet att utföra arbete utan ersättning på sin fritid (så kallad samhällstjänst). Vid skyddstillsyn kan påföljden också förenas med böter eller samhällstjänst, men det är minst lika vanligt att domstolen i stället förordar att den dömde under en period ska stå under övervakning och genomgå olika former av behandling (för till exempel alkoholmissbruk och narkomani). De alternativa påföljderna verkställs, som sagts, i frihet, men de kan innehålla flera nog så ingripande moment.

Det svåra valet då påföljd ska bestämmas för en vuxen lagöverträdare är om påföljden ska vara en frihetsberövande påföljd (fängelse) eller ett alternativ till fängelse (villkorlig dom eller skyddstillsyn). Mycket enkelt finns det två huvudregler då domstolen väljer påföljd för de som ska dömas.

(i) Om straffmätningen stannat vid att brottet förtjänar böter, så utdöms böter också som påföljd. Böter, i vilken form som helst, är lagens lindrigaste straff och kan inte ersättas av något annat. Att betala böter betyder enkelt uttryckt att man betalar in ett visst belopp till staten. Dagsbotens storlek beror på hur mycket pengar man tjänar och antalet dagsböter beror på hur allvarligt brottet är (maximala antalet är 150 för enkel brottslighet och 200 om man samtidigt ska dömas för flera brott). Även straff på böter registreras i det s.k. belastningsregistret.

(ii) Om straffmätningen ligger på fängelsenivå (det vill säga allt ifrån fängelse i några veckor upp till fängelse på livstid), så finns en regel som säger att det inom vissa gränser är möjligt att byta ut ett fängelsestraff mot villkorlig dom eller skyddstillsyn och att detta ska ske om inte annat talar emot det. Huvudregeln är således att man så långt som möjligt bör undvika att döma ut fängelsestraff. Bakgrunden till denna huvudregel är att ett fängelsestraff på anstalt ofta har stora negativa effekter på den dömde och hans omgivning. Det saknas till exempel belägg för att någon blir "bättre" av att sitta i fängelse (snarast finns belägg för motsatsen), fängelsestraff drabbar även andra än den dömde (barn till dem som frihetsberövas, anhöriga etc.), det saknas vidare belägg för att fängelsestraff avskräcker någon (den dömde eller allmänheten) från att begå nya brott. Under alla omständigheter är det oerhört kostsamt för staten att ha människor i fängelse. Sammantaget kan man säga att lagstiftaren så långt som möjligt vill hålla människor utanför fängelse.

Det ovan sagda har medfört en viss huvudregel/presumtion för att man i första hand ska överväga att döma ut ett alternativ till fängelse, det vill säga villkorlig dom eller skyddstillsyn. En slags övre gräns för när det inte är möjligt att välja en icke frihetsberövande påföljd är då straffmätningen ligger vid fängelse på ca ett år eller däromkring. En vuxen person som döms för till exempel bedrägeri, häleri eller stöld eller smuglingsbrott, får således normalt påföljden bestämd till villkorlig dom eller skyddstillsyn den eller de första gångerna som man döms.

Vid sidan härav beaktas även om den som döms tidigare har begått brott. Återfall kan således vara ett skäl för att man förr eller senare hamnar i fängelse trots att brottsligheten i sig inte behöver vara särskilt allvarlig. I takt med att man återfaller, minskar möjligheterna att få avtjäna straffet i frihet.

Härutöver gäller att vissa brott anses vara sådana att man av rent allmänpreventiva skäl inte anser det vara att välja ett alternativ till fängelse. Typiska brott vilka man oftast får fängelse direkt (oberoende av straffvärdet), är flera av sexualbrotten, narkotikabrott samt allvarligare former av misshandel.

② OMYNDIGA LAGÖVERTRÄDARE

Som ovan sagts har lagstiftaren en delvis mycket annorlunda syn på hur unga lagöverträdare som har begått brott innan de fyllde 18 år bör bestraffas. Generellt sett kan sägas att personer under 21 år i allmänhet, och personer under 18 år i synnerhet, behandlas avsevärt lindrigare än vuxna. I lagens mening är man barn fram till dess att man fyllt 18 år. Att man i vissa avseenden fortfarande är ett barn innebär naturligtvis inte att man inte kan begå brott. Men straffet blir inte lika ingripande eller lika strängt. Är man dessutom under 15 år kan man visserligen begå brott, men då inte straffas i domstol. (Däremot kan man bli föremål för sociala insatser från samhällets sida).

Grunden för att särbehandla (främst) omyndiga lagöverträdare beror på att personer i denna ålderskategori befinner sig i en utvecklingsfas i livet, då man inte har samma erfarenheter och mognad som en vuxen. Det ingår som ett led i att bli vuxen att man begår en massa misstag och samhället är i stort mer tolerant med att unga, omyndiga människor begår sådana i jämförelse med om misstag i form av brott begås av vuxna (som förväntas veta bättre). Faktum är väl att detta gäller på många områden, det vill säga även utanför straffrätten och brottmålsprocesser.

Ett annat skäl för varför ungdomar särbehandlas vid påföljdsbestämning är att man erfarenhetsmässigt sett vet att barn är avsevärt mer känsliga för stränga sanktioner jämfört med vuxna. Ett barn tar ofta mer illa vid sig att bli tillrättavisad eller bestraffad (helt enkelt därför att man kanske inte alltid förstår att man har gjort fel eller att man hade sämre förutsättningar att vara laglydig). När det kommer till att frihetsberöva någon (på en anstalt eller ett vårdhem) gäller samma sak. Som en följd av det sagda har lagstiftaren sedan länge uppställt mycket stränga krav för att placera omyndiga personer i fängelse eller något likvärdigt. Endast om brottsligheten är synnerligen allvarlig kan det bli aktuellt att frihetsberöva ett barn under 18 år. Påföljden liknar i alla avseenden fängelse, men verkställigheten sker på ett särskilt vårdhem och kallas för slutna ungdomsvård.

Unga lagöverträdare (från 15 upp till 20 års ålder) särbehandlas vid straffmätningen och vid valet av påföljd. Skälen för att särbehandla den tilltalade är starkare ju yngre personen i fråga var vid tidpunkten för brottet. En 15-åring behandlas närmast som ett barn, men därefter avtar särbehandlingen på så sätt att när man fyllt 20 behandlas man i princip som om vara fullvuxen. Efter det att man fyllt 21 år, behandlas man i alla avseenden som en vuxen person och bestraffas som sådan.

Den praktiska effekten av att den dömda är under 21 år är vid straffmätningen att straffet sätts lägre i jämförelse med vad som hade blivit fallet om han eller hon varit vuxen. I princip används schabloniserade reduktioner. För 15-åringar reduceras straffet rejält (ca 80 procent). Om straffvärdet för brottet och en vuxen lagöverträdare är fängelse i tio månader, anses straffmätningen med hänsyn till åldern motsvara fängelse i två månader för en 15-åring. Därefter avtar reduktionerna i takt med att den tilltalade blir äldre. För 20-åringar är reduktionen således betydligt mindre (ca 20 procent). Straffmätningen för ett brott som skulle anses ha ett straffvärde motsvarande 10 månaders fängelse, kommer – om den tilltalade var 20 år vid brottet – att stanna vid fängelse i åtta månader. På detta vis tas, enligt en given trappa, hänsyn till den tilltalades ålder vid straffmätningen.

När det kommer till valet av påföljd är det i första hand ålderskategorin 15–17-åringar som är särbehandlade. För lagöverträdare som i lagens ögon fortfarande är barn finns särskilda ungdomspåföljder. Vid sidan av böter (för den allra lindrigast brottsligheten) kan personer som vid tidpunkten för brottet ännu inte fyllt 18 år dömas till ungdomstjänst eller ungdomsvård.

Ungdomstjänst innebär att den som döms måste arbeta ett visst antal timmar (lägst 20 och högst 150 timmar) oavlönat på sin fritid (lov, helger, kvällar etc.). I praktiken innebär att det man får arbeta med något som under andra förhållanden hade kunnat vara extrajobb eller helgjobb utan att få betalt. Ungdomstjänst liknar på detta sätt samhällstjänst som vuxna kan åläggas att utföra (se ovan).

För ungdomar som har ett vårdbehov finns möjlighet att utdöma s.k. ungdomsvård. Exakt hur denna utformas beror på vilka särskilda behov som den dömda har. För att anses ha ett vårdbehov krävs normalt att den unge har problem med till exempel alkohol eller narkotika, problem i sin sociala tillvaro (skola, familj, hem, fritid etc.) och/eller riskerar att hamna i kriminalitet. Vid bedömningen av ett eventuellt vårdbehov tittar man på hela den dömdes livssituation och för att det ska bli aktuellt att utdöma ungdomsvård ska förhållandena likna de situationer i vilka den unge kan komma i fråga för vård enligt lag (1990:52 med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU)). Påföljdens närmare innehåll framgår av ett särskilt kontrakt som upprättas av socialtjänsten och kan innehålla kontakt med socialtjänsten, genomgå olika vård-, behandlings- eller påverkansprogram etc. Beroende på vårdbehovet och den aktuella brottsligheten kan det bli aktuellt att vidta åtgärder tvångsvis.

Valet mellan ungdomstjänst och ungdomsvård görs – som framgått ovan – i första hand utifrån den dömdes behov. Om straffmätningen – efter det att man beaktat den tilltalades ålder (ungdomsreduktionen) – tämligen högt (över 6 månader), kan det bli aktuellt att utdöma en kombinationspåföljd, det vill säga både ungdomsvård och ungdomstjänst.

Sammantaget kan sägas att ungdomar under 18 år som huvudregel döms till andra slags påföljder än de som gäller för vuxna. Trots att det är fråga om påföljder som normalt sett är lindrigare än vuxenpåföljderna och att de har tydligare inriktning på vård- och behandling, är tanken att även dessa påföljder ska vara tydliga, kännbara och i något avseende åter spegla hur allvarlig brottsligheten anses vara (straffmätningen). Det finns således ett visst proportionalitetstänkande inbyggt i regleringen av de särskilda ungdomspåföljderna.

Fängelse på en kriminalvårdsanstalt kan i princip aldrig bli aktuellt för någon som vid brottet och domen ännu inte fullt 18 år. Som redan antytts, finns det en särskild form av frihetsberövande påföljd personer som var omyndiga vid brottet genom möjligheten att döma någon till slutet ungdomsvård (vilket i princip är ett ungdomsfängelse). För att detta ska kunna bli aktuellt, förutsätts att den dömda begått mycket allvarlig brottslighet (mord, dråp, grova rån eller särskilt kvalificerade former av vålds- eller sexualbrott) eller att han eller hon återfallit i mer allvarlig brottslighet på ett sätt som framstår som särskilt anmärkningsvärt.